

**НЕПРЕКИДНА ИНТЕРПРЕТАТИВНА ПРОВОКАТИВНОСТ
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ: КОНТИНУИТЕТ И ИЗАЗОВИ**

(Mit, традиција и симбол у лирици Милоша Црњанског,
уредили Светлана Шеатовић и Бојан Чолак, Институт за књижевност и
уметност – Дучићеве вечери поезије, Београд – Требиње, 2023)

Јана М. Алексић

Институт за књижевност и уметност у Београду

**THE ENDURING INTERPRETATIVE PROVOCATIVENESS OF
MILOŠ CRNJANSKI: CONTINUITY AND CHALLENGES**

(Mit, tradicija i simbol u lirici Miloša Crnjanskog, eds. Svetlana
Šeatović, Bojan Čolak, Institut za književnost i umetnost – Dučićeve večeri
poezije, Beograd – Trebinje, 2023)

Jana M. Aleksić

Institute for Literature and Art, Belgrade

Зборник радова *Mit, традиција и симбол у поезији Милоша Црњанског* проистекао је из научне конференције одржане 6. и 7. априла 2022. године у Требињу, у организацији Института за књижевност и уметност из Београда и Дучићевих вечери поезије из Требиња. Реч је о двадесет и осмој по реду колективној монографији у едицији „Поетичка истраживања“ Института за књижевност и уметност и о четрнаестој публикацији која је објављена у сарадњи с Дучићевим вечерима поезије и градом Требињем. Као четврти Институтув зборник о стваралаштву Милоша Црњанског, који се појављује након публикација *Књижевно дело Милоша Црњанског* (уредили Предраг Палавестра, Светлана Радуловић) из 1972. године, *Милош Црњански: теоријско-естетички приступ књижевном делу* (уредио Милослав Шутић) из 1996. и *Милош Црњански: поезија и*

коментари (уредио Драган Хамовић) из 2014. године, ово научно остварење сведочи о континуираном полувековном проучавању књижевног опуса једног од најзначајнијих модерних српских писаца у респектабилној научној установи какав је Институт за књижевност и уметност. Захтеван задатак осмишљавања и уређивања оваквог тематско-проблемски засвођеног а методолошки разноврсног зборника др Светлана Шеатовић и др Бојан Чолак испунили су савесно и одговорно.

На несмањено вишедеценијско занимање за књижевника снажне харизме, чије је дело умногоме утицало на обликовање укупне слике о нашој књижевности прошлога века, указује и чињеница да велики број сарадника у овој научној публикацији иза себе има више објављених студија и чланака посвећених различитим аспектима стваралаштва нашег модерног класика. Њихова истраживачка посвећеност, херменеутички ерос, искуство и познавање живота и поетике Црњанског говори о квалитету и високим научним дометима публикације која је пред нама. С друге стране, међу ауторима нашли су се и истраживачи млађе генерације, чија књижевноисторијски и теоријски подложена тумачења скрећу пажњу на нове или недовољно расветљене семантичке и културалне рукавце песништва нашег модерног класика, потврђујући његову непрекидну свежину и интерпретативну провокативност.

Управо с обзиром на скорашња књижевноисториографска открића, већу доступност извора, као и на исходишта скорашњих херменеутичких подухвата, према речима уредника, кристалисала се и потреба за новом заједничком систематизацијом, критичким испитивањем и ревалоризацијом претходних закључака и увида. Живи проток информација, све интензивнија динамика проучавања као и квантитет већих и мањих радова о Црњанском последњих година и оправдава разлог да се покрене организација скупа, приреди и објави нова релевантна монографија о Црњанском.

У информативној уводној напомени Светлане Шеатовић и Бојана Чолака истакнути су научни циљеви скупа, односно зборника који је, уз преглед историјата проучавања дела Милоша Црњанског, ситуиран у одговарајући контекст науке о књижевности и историје српске културе. Колективну монографију чине двадесет и два рада, уреднички пажљиво и умешно класификованих и подељених у шест целина, према тематско-проблемској и методолошкој сродности.

Прву целину отвара рад Јована Делића „Општи поглед на дело Милоша Црњанског“ у којем се испитује слојевит однос Црњанског према књижевној и духовној традицији, како домаћој, епско-херојској,

романтичарској, тако и према античкој, западноевропској, медитеранској, кинеској и јапанској. Ради што веродостојнијег приказа тематских и поетичких веза са другим књижевностима, посебна аналитичка пажња у овом раду посвећена је антологијама кинеске и јапанске поезије које је Црњански приредио. На основу тих разматрања и са ослоном на релевантне резултате досадашњих проучавања сфере књижевних утицаја и веза са другим књижевностима, аутор рада утврђује поетичке и културолошке доминанте Црњансковог песничког опуса и употпуњава сазнања о његовом духовном профилу и културној позицији.

Слађана Јаћимовић у раду „Повратак себи. Затварање круга у манифестима Милоша Црњанског“ тумачи програмске текстове младог Црњанског како би конципирала његово (ауто)поетичко (лично и колективно) вјерују, нагласивши, притом, полемичку природу релација између предратне и поратне књижевне генерације. Пратећи еволутивни песнички ток Црњанског и рашчитавајући његове имплицитне и експлицитне поетичке ставове, ауторка испитује и поетичке моделе и варијетете модернизма у његовом стваралаштву. Она указује на евентуалне недоследности у друштвеном иступању и изношењу песникових ставова, сматрајући их природном консеквенцом његове доследне апартности и интелектуално-уметничке самосвојности.

Истраживачки комплементаран овом је рад Јелене Панић Мараш „Дијалог са самим собом: *Итака и коментари*“. У фокусу је жанровски и поетички хибридно остварење из 1959. године, у којем Црњански комбинацијом приповедачких стратегија и „игром временских димензија“ (ре)конфигурише наратив о прошлости, па и властиту слику из прошлости. Ауторка рада прибегава упоређивању песникових ранијих и познијих исказа, односно његове накнадне потврде, истицања, одрицања или надилажења раних политичких и поетичких ставова. При томе, овде се аналитички скрупулозно огледа Црњансково лирско у биографском *ја*, и обрнуто, уз интерпретативни укрштај елемената његове лирске и стварне, документоване биографије, што своју уметничку сублимацију добија у поеми *Ламент над Београдом*.

Бојан Јовић у раду „Песнички хронотоп(и) Милоша Црњанског“ веома педантно и опрезно, а књижевнотеоријски потковано, оцртава просторно-временске координате песништва Милоша Црњанског, које, према ауторовом увиду, од почетних до позних остварења „показује изразиту, сложену и разноврсну хронотопску обележеност“. У својој анализи Јовић оправдано има на

уму специфичност „имагинарног“, „лирског“ хронотопа и његову улогу у изражавању ауторске позиције, односно у обликовању самосвојне иманентне и експлицитне поетике Црњанског, али и деликатност његовог уметничког поступка. Зато на примеру раних песама „Судба“, „У почетку беше сјај“, преко песме „Победа“ из збирке *Лирика Итаке*, песме „Суматра“, поема „Стражилово“, „Србија“, па све до *Ламентана над Београдом*, Јовић испитује видове транспоновања конкретних и препознатљивих просторних и временских одредница у песнички текст, сагласно Црњанској јединственој поетској визији, а тиме и сложену емотивну и онтичку динамику односа између песничког гласа и његовог унутрашњег духовног света према персонализованим и спољашњим чиниоцима хронотопа.

У раду „Медитерански хоризонти у поезији Милоша Црњанског“ Светлана Шеатовић разматра симболичку, митску и културолошку улогу мултидимензионалног и мултикултуралног простора Медитерана и Јадрана у поезији Милоша Црњанског, као и увек актуелну проблематику песничког стварног и одабраног завичаја. Своју имаголошку и интердисциплинарну студију ауторка је поткрепила обиљем релевантних биографских и књижевноисторијских чињеница, узимајући у обзир и најновија истраживања ове теме.

У другој целини налазе се четири студије тематски усредсређене на идеолошку, политичку и духовну позадину „Видовданских песама“. Текст „Поезија и револуција: ‘Видовданске песме’ Милоша Црњанског“ Бојана Чолака, који има одлике научне расправе, полазиште има у хипотези да је раније већ запажена песничка нетрпељивост и побуна против друштвених ауторитета у „Видовданским песмама“, превасходно усмерена ка Двојној монархији. Чолак износи аргументе против увреженог мишљења да су Балкански и Велики рат у тадашњој књижевности произвели једнодушно антиратно и дефетистичко расположење управо стога што су након њиховог завршетка значајни делови Србије задобили слободу. Правверном контекстуализацијом „Видовданских песама“ у оквиру тада распрострањене анархистичке идеологије, а узимајући у обзир парадоксалну позицију песника током Првог светског рата, у којем је као аустроугарски војник српске националности био приморан да се бори против Србије, аутор студије долази до закључка да у „Видовданским песмама“ стоји отворен позив на револуцију упућен свим словенским војницима у аустроугарској униформи. Њихова побуна подразумева освету и жртвовање зарад слободе и сједињења у заједничкој држави.

Са композиционог становишта сасвим разложно се иза Чолакове студије налази зналачки изведена жанровска и књижевноисторијска анализа елегије и елегичног Дуње Душанић у оквиру рада „Робови сте док имате суза: елегија, рат и традиција у раној поезији Милоша Црњанског“. Позивајући се, између осталих, на поставке Вилфреда Овена о томе да су модерне „меланхоличне елегије“ или „антиелегије“, уместо непосредних израза туге и жалости због губитака са топосима утехе и исцељења, приоритетно обележене иронијом и сарказмом, због чега перпетуирају болно сећање на губитак, Дуња Душанић испитује семантичко поље и емотивне регистре „Наше елегије“ Милоша Црњанског. Ауторка рада спремно улази у плодну полемику са ранијим тумачењима овог лирског остварења као примером антиратног протеста, општег послератног дефетизма и обрачуна са националном традицијом, управо зато што подробно књижевноисториографски испитује померање значењског, (мета)поетичког и идеолошког нагласка са предратних на послератне песме у оквиру истог циклуса, као воље Црњанског који, као песник, није обавезан да артикулише јединствен политики или поетички став.

Следи рад Горана Радоњића „Милош Црњански и традиционални пјеснички жанрови: химна и ода“, који из угла новог формализма и новог историзма испитује инверзан однос Црњанског према традиционалним песничким облицима химне и оде. Радоњић има на уму преламање спољашњих, друштвених чинилаца на књижевне форме, при чему морфолошки облици не стоје уметнички независно, већ су огледало преплетених дејстава политике и моћи које служе за преговарање о вредностима између уметника и друштвених институција. Зато износи тврдњу да Црњански традиционалне, ритуално-перформативне жанрове користи субверзивно како би критички разобличио аустроугарску империјалну и послератну југословенску идеологију а, уједно, редефинисао традицију и ревитализовао културу којој припада.

Насупрот закључцима о револуционарно усмереним, критички заостреним, формално субверзивним и политичко-идеолошки разуђеним, али национално самосвесним „Видовданским песмама“, који су изнети у претходна три рада, текст Корнелија Кваса „Симболи и гротеска у песми ‘Гротеска’ Милоша Црњанског“, показује Црњанскову уметничку побуну против сваке (ратне) идеологије која генерише разарање, патњу и смрт. Након минуциозне интерпретације „Гротеске“ и као самосталне песме и као дела циклуса „Видовданске песме“, која, према мишљењу аутора, треба да послужи као индикативни пример смене поетичких парадигми, изводи се закључак

да се посредством реализације гротескног начела одвија инверзија видовданске етике, чиме песник изражава антиратно експресионистичко и модерничко опредељење.

Симболичке трагове старогрчких митова, односно хришћанске културе у поезији Милоша Црњанског са завидном херменеутичком вољом прате Јелена Марићевић Балаћ и Марко Радуловић, чиме успостављају знатно шири духовно-културолошки контекст за разумевање и лоцирање његове ауторске поетике, али и модерничког правца шире узев.

У чланку „Митолошки аспекти у поезији Милоша Црњанског“ Јелена Марићевић Балаћ испитује поетичке и духовне механизме за транспоноване митолошких елемената посредством Дионисовог култа у оквиру корпуса од 79 Црњанских песама које је приредио Миливој Ненин 2002. године. Представљајући модернички, односно аванградни приступ у преобликовању митских матрица и сжеа, али и темељних фигура светске баштине које их преносе (од Пентеја, Орфеја, Тристана и Дон Хуана, Аполона, Ахила, до Богородице и Христа), ауторка рада указује на основна исходишта суматраизма, односно на митопоетски обзор Црњанског, израстао на укрштају дионизијског и аполонијског принципа. На крајњем полу тог хоризонта смештена је идеја о уградњи Принципове фигуре у Видовдански храм, што би био залог мира, благостања и слободе, управо сагласно Дионисовим мистеријама.

Комплементарна овој је и изврсна анализа хришћанских мотива и жанрова у Црњанској поезији коју прилаже Марко Радуловић. Радуловић садржинско и формално песничко преиначење хришћанских симбола, мотива, па и погледа на свет разуме као спонтани одјек епохалног поетског мистицизма и месијанског поимања уметности. Поезија је била добра вест у послератној духовној кризи и измаглици. На тој подлози Црњански, према увидима Радуловића, религиозне симболе хришћанске традиције и духовности третира троструко. Они су у његовој поезији и симболи одређене културе и њених вредности и средство конституисања песничког субјекта и начин да се поетским језиком изрази песников (лични) апсолут. У месијанском карактеру песничког субјекта *Лирике Итаке* Радуловић препознаје енергију која спиритуализује еротску љубав, изводећи је из физичке равни, што као извориште има осећање скорог краја света и профетског објављивања нове стварности које деле и модернички и хришћански месијанизам. Аутор студије даље компаративном анализом указује на разлике у Бојићевом и Црњанском духовно-религиозном тумачењу смисла ратних

страдања с обзиром на то да се један оглашава из ратне, а други из поратне егзистенцијалне ситуације. Овде су уједно представљена и размимоилажења у Бојићевом (углавном афирмативном) и Црњанском (пародичном, преиспитујућем) односу према фигури Исуса Христа, које овом другом омогућава увођење фигуре песника-спаситеља, односно заснивање свога особенога модернистичког месијанизма, што ће касније (у песми „Молитва“) резултовати и разочарањем у сопствени апсолут.

Експресионистички обојена критика и отпор дезинтегрисаног и децентрираног песничког субјекта који се враћа из рата против патријархално устројеног света, ауторитета и сваке хијерархије, како увиђа Катарина Пантовић у раду „Гужно мушко и Мизера: родно читање *Лирике Итаке*“, исходи у нове видове конституисања родних идентитета јунака. У свом разматрању поетичке и историјске подлоге на којој се одиграва промена родних позиција Пантовић разабера да се у збирци из 1919. године оглашава алтернативни маскулинитет који, иако усложњава родни идентитет лирског јунака доводећи у питање његов витализам и репродуктивну моћ, ипак се испоставља поетички делотворним будући да се креће ка астралним просторима, конкретно суматраистичким топосима. У свом неконвенционалном односу према мушко-женским односима, Црњански, међутим, задржава класичну дихотомну представу жене светица/блудница.

Провокативне закључке о песниковом односу према женском принципу и феномену еротског, али из антрополошког угла, даје Слађана Илић у чланку „Еротика у поезији Милоша Црњанског: антрополошки поглед на мушкараца“. Подстакнута песмом „Гардиста и три питања“, објављеној у *Лирици Итаке*, ауторка акценат ставља на приказ динамике мушко-женских односа у Црњанском песничком свету. Она примећује да је песнички субјект слаб мушкарац, који је свесно, дакле поетички, заокупљен смрћу, спутавајући тиме несвесну жељу за јаком и доминантном женом.

Зорана З. Опачић у прилогу „Киркин завичај у *Итаки и коментарима* Милоша Црњанског“, који отвара четврту целину зборника, разматра поливалентан песников однос према топосима завичаја и туђине у збирци из 1959. године. Песникова лирска биографија и душевна расположења везана за пролазност, смрт и, томе следствено, завичајност описани су посредством симболике мора и острва. Војвођански и јадрански пејзажи у поезији и прози Црњанског представљају део исте интимне мапе и пресликавају се једно у другоме, као што се у лирским представама огледају водене површине и небески хоризонт. Ауторка уједно показује да је у овом симболичком

домену транспонована идеја о простору историјског удеса српског народа током Великог рата, али и целокупне националне судбине.

Теми завичаја, али из угла историје рецепције Црњансковог песништва, посвећена је и студија Александре Секулић под насловом „Завичај Црњанског: традиција и индивидуални таленат у критичкој рецепцији“. Ауторка рада испитује развојни ток херменеутике завичаја (од Итаке до Београда), а потом репрезентативне радове („Немири у књижевности“ Исидоре Секулић, „Поеме Милоша Црњанског“ Хатице Крњевић и „Црњански: од *Стражилова* до *Ламента над Београдом*“ Слободана Владушића) у којима се тумачењем Црњанскове песничке концептуализације завичаја, прошлости и традиције, препознају могућности и домети његове модерности.

Везу између поетског и прозног дела опуса Црњанског посредством амблематских тема странствовања, бездомности, завичајности, односно носталије успоставља Ранко В. Поповић у раду „Емигрантске поеме Милоша Црњанског: Носталгија у *Ламенту над Београдом* и *Роману о Лондону*“. Разабирањем видова реализације тематско-мотивских преокупација нашег књижевника, Поповић утврђује његов поетички лик, али и књижевноисториографску и биографску позадину мотивације за обликовање главног јунака *Романа о Лондону*, руског племића кнеза Николаја Родионовича Рјепнина.

У петом блоку груписани су радови методолошки блиски због компаративног приступа у проучавању дела Милоша Црњанског. Најпре, Горан Коруновић у раду „Слике природе у поезији Милоша Црњанског и Мирослава Крлеже“ испитује књижевноуметничке поступке обликовања природе у раној поезији Црњанског и Мирослава Крлеже, којима се заправо преноси психолошка ситуација субјекта у епохалном заокрету након Великог рата. Поред неуралгичних поетичких тачака опосредованих различитим еманацијама слика природе, Коруновић херменеутички залази у објаву идеолошких порука и метафизичких слутњи оба песника-савременика, врло педантно на крају пописујући сродности и разлике њихових сензибилитета, песничких стратегија и значењских исходишта.

Александра Пауновић у раду „Лирика Милоша Црњанског и рано дело Иве Андрића“ књижевноисторијски оправдано успоставља поетски дијалог између личности Милоша Црњанског и Иве Андрића, са фокусом на песничкој збирци *Лирика Итаке* и поетско-прозној књизи *Немири*. У опсег њене анализе разложно су укључени и биографски детаљи о врло интригантној динамици односа ових аутора у њиховим раном стваралачком периоду, на основу

књижевноисториографских маргиналија. Ауторка подједнако смело и опрезно огледа Црњансков суматраизам и Андрићев етеризам, колико као најавна нових поетичких усмерења, толико и као оригинална духовно-естетска становишта.

Рад Јелене Јовановић „Путеви и беспућа: о песничком субјекту Милоша Црњанског у трансмедијалном кључу“ на примеру радио-адаптације по мотивима збирке *Лирика Итаке* доноси занимљиву анализу природе песничког субјекта, односно његових преображаја, сходно уметничком медију у којем се адаптира. У светлу афективне наратологије и интердисциплинарних студија, ауторка рада испитује прелазе између писане и наново успостављене усмене књижевности у радијском медију. Тако закључује да упркос многобројним одступањима у радио-колажу, као заједнички именилац приликом транспонованја *Лирике Итаке* из писане књижевности у нову усмену остаје комплексна природа песничког субјекта у коју су истовремено уписани и наратор и имплицитни аутор и биографски писац и савремени читалац.

На почетку последње, шесте целине, налази се рад Сање Ј. Париповић Крчмар „Сто година од Црњансковог верлибрстичког прогласа“ у којем се есеј „За слободан стих“ посматра у контексту књижевноисторијског низа текстова о верлибризму који су претходили, али и који су настали након Црњансковог програмског исписа. У светлу наречене диспозиције развоја српског стиха и теоријске мисли о верлибризму, ауторка је могла да оцени домете и значај Црњансковог манифеста, али и песничке праксе.

Стилистичком анализом, увек добродошлом у проучавању развојних токова српске књижевности, а посебно поезије наших најзначајнијих аутора, какав је Милош Црњански, Александар М. Милановић и Соња Миловановић употпунили су интерпретативно-херменеутички и епистемолошки опсег овог зборника радова. Милановић у студији „Поетички контекст поетизма *лепри* Милоша Црњанског“ испитује порекло, значења и функцију лексеме *лепри* (у песми „Вечни слуга“ и „Гардиста и три питања“), на основу чега прави интертекстуални мост ка поезији српског романтизма, препознајући тако и изворишта Црњанскове поетско-језичке инспирације, али и његову аутентичну експресионистичку интервенцију у поетској функцији нареченог неологизма.

Коначно, у прилогу Соње Миловановић „Рецепција *Лирике Итаке* Милоша Црњанског из стилистичког угла“ који затвара овај зборник, разматрају се досадашњи научни резултати о стилско-језичким особеностима прве Црњанскове песничке збирке и

аксиолошки разматра критеријум *новог* који песник уводи у књижевноисторијски дискурс. Своју анализу Соња Миловановић је подузела из иманентно поетичког угла, угла проучавања стваралачке биографије писца и из угла савремене лингвостилистике, односно њеног статуса у односу на друге дисциплине. Ауторка, уједно, испитује интерпретативне и херменеутичке консеквенце досадашњег проучавања стила Милоша Црњанског, изводећи три концепције стила: стил епохе, стил дела и стил писца. У коначници овог дијахронијског прегледа стилистичких проучавања и оцена Црњанскове ране лирике, као и њених кохезионо-кохеренцијских параметара, ауторка указује на преимућства проширења интерпретативног поља досадашње стилистике у правцу херменеутике које, између осталог, омогућава континуирана и методолошки врло разнолика (импресионистичка, формалистичко-структуралистичка, феноменолошка или са аспекта стваралачке биографије аутора) рецепција *Лирике Итаке*.

Предметни домен, иновативни, интердисциплинарни приступ, методолошка обухватност и разноврсност, актуализована знања и, томе следствено, релевантни интерпретативни резултати несумњиво ће уврстити зборник радова *Мит, традиција и симбол у поезији Милоша Црњанског* у списак незаобилазне литературе у многим предстојећим тумачењима како поезије, тако и целокупног дела нашег модерног класика. Црњансково обимно, жанровски и тематски хетерогено дело је, што се може лако уочити и ишчитавањем студија и чланака систематично распоређених у овој монографији, и даље веома интригантно и изазовно за истраживаче различитог профила и генерација. Стога је овај зборник репрезентативан пример негованог и институционално подржаног научног континуитета.